

УДК 378:811(477)(072)

ЖАННА ГОРІНА
(Одеса)

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ НАЦІОНАЛЬНО-ТЕКСТОВОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ

Розглянуто головні складові текстової концептосфери студентів-філологів, представлені у вигляді «національно-прецедентних текстів»; виділено й упорядковано критерії відбору національно-прецедентних текстів.

***Ключові слова:** студенти-філологи, національно-прецедентний текст, текстова концептосфера, критерії відбору.*

У наш час теза щодо необхідності реалізації культурологічної змістової лінії на всіх щаблях мовної освіти не потребує доказів. Важливість навчання діалогу культур, що передовсім ґрунтується на ідеях філософії діалогізму,

репрезентованих ученням М.М. Бахтіна, Р. Барта і В.С. Біблера, відзначають багато науковців. Широкого розповсюдження набули дослідження, пов'язані із виокремленням національно маркованих мовних одиниць, у вітчизняній етнолінгвістиці і лінгвокультурології (В.В. Жайворонок, З.С. Василько, А.В. Волошина, Г.Т. Кузь, В.Д. Ужченко), соціолінгвістиці (Л. Масенко, Л. Ставицька) та культурологічно зорієнтованій лінгводидактиці (В.Ф. Дороз, В.І. Кононенко, Т.М. Левченко, Г.В. Онкович, Л.В. Скуратівський, О.М. Семенов, В.І. Тихоша). Водночас різні мовні рівні і, відповідно, належні до них одиниці, як відомо, характеризуються різним ступенем культурної насиченості. Зокрема, до ядра мовних засобів збереження і трансляції культурної інформації дослідники відносять прецедентні тексти, які «відіграють провідну роль у формуванні національної, а відтак, і мовної свідомості, визначаючи шкалу цінностей і моделі поведінки членів лінгвокультурної спільноти» [1, с. 142]. Поряд із терміном «прецедентний текст», як найбільш використовуваним у науковій парадигмі, з'явилася низка інших близьких до нього понять: «облігаторні тексти» (Є.М. Верецагін, В.Г. Костомаров), «лінгвокультурема» (В.В. Воробйов), «логоепістема» (В.Г. Костомаров, Н.Д. Бурвікова), «алюзія» (І.В. Фоменко), «текстові ремінісценції» (А.Є. Супрун, Н.О. Ізмайлова, Ю.Є. Прохоров), «інтертекстеми» (В.М. Мокієнко, Й. Млацек), «національний соціокультурний стереотип мовленнєвої поведінки» (Ю.Є. Прохоров) тощо.

На нашу думку, головним аргументом, який доводить необхідність звернення вітчизняної лінгводидактики до хрестоматійних, зокрема національно-прецедентних, текстів як обов'язкового компонента змісту навчання майбутніх філологів, може послужити той факт, що знання текстів саме цього типу є незаперечним показником приналежності особистості до певної історико-філологічної епохи, її культури, життєвої ідеології соціуму. Національно-текстова концептосфера охоплює значну частину тезаурусу мовної особистості словесника, а прецедентні тексти виступають основними одиницями наявної у свідомості носіїв мови текстової концептосфери. Формуючи концепт, означений текст ніби вмонтовується у контекст інших цінностей етнокультури, утворюючи з ними асоціативний зв'язок. Засобом активізації концептів прецедентних текстів у педагогічному дискурсі майбутнього філолога є текстові ремінісценції, що слугують асоціативними стимулами, які «оживляють» у свідомості носія мови концепти національно-прецедентних текстів. Погоджуємося із Г.Г. Слишкіним щодо того, що текстові ремінісценції повинні відповідати таким умовам: «усвідомленість адресантом факту здійснюваної ним ремінісценції на певний текст; знайомство адресанта з вихідним текстом і його здатність розпізнати посилання на цей текст; наявність у адресанта прагматичної пресупозиції знання адресатом цього тексту» [5, с. 48]. Додамо лише, що текстові ремінісценції є асоціативними стимулами лише для адресата. Для адресанта вони відтворюються у ході розгортання дискурсу, внаслідок чого фактор усвідомленості може бути відсутнім.

Як відомо, ідея «вертикального контексту» при вивченні художньої літератури досить активно використовується у філологічній практиці, має безпосереднє прикладне застосування у методиці навчання іноземної мови. Однак принцип прецедентності до сьогодні не набув популярності (реалізується переважно як факультативний) у методиці викладання української мови

і літератури у вищих закладах освіти філологічного профілю. Вважаємо, що однією з об'єктивних причин є очевидна відсутність ґрунтовних досліджень із вивчення динаміки розвитку корпусу текстів, які або доволі активно виявляють себе у національному культурно-мовному просторі, або вийшли з розряду прецедентних через певні екстралінгвістичні обставини.

Мета запропонованої розвідки – виявити відносно стабільну частину каталогу національно-прецедентних текстів, які визначають культурно-мовну свідомість української лінгвospільноти і є професійно значущими для філологічної мовної особистості – цілком об'єктивує актуальність порушеної проблеми.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше принцип прецедентності обрано як лінгводидактичний орієнтир для включення того чи іншого тексту у зміст рідномовної освіти студентів.

Завдання дослідження: а) спираючись на наявні праці в галузі вивчення «тексту в тексті», тексту в дискурсі мовної особистості, виокремити ознаки, завдяки яким текст набуває статусу національно-прецедентного; б) сформулювати критерії відбору каталогу національно-прецедентних текстів, згідно з якими окреслити необхідний базисний фонд, призначений для обов'язкового вивчення у вищих закладах освіти філологічного профілю.

Згідно з умовами дослідження головну увагу було приділено корпусу національно-прецедентних текстів, тобто таких, які «відомі будь-якому пересічному представникові тієї чи іншої національно-культурної спільноти, що входять до національної когнітивної бази (національного колективного когнітивного простору)» [2, с. 64]. Каталогізація відповідного текстового навчального мінімуму здійснювалася відповідно до розроблених нами критеріїв відбору національно-прецедентних текстів, з-поміж яких відзначимо такі:

І. Хрестоматійність (програмість).

На нашу думку, визначення каталогу національно-прецедентних текстів шляхом залучення аналізу чинних підручників з української літератури для середньої школи слід визнати найбільш оптимальним і зручним. Літературний обов'язковий мінімум так званого «золотого фонду» творів класичної літератури, що забезпечується середньою ланкою освіти, є головним джерелом надходження національно-прецедентних текстів у колективну культурно-мовну свідомість нації. Показовим у цьому зв'язку є той факт, що більшість з означених творів, які школяр неодмінно повинен прочитати, вивчається напам'ять (повністю або фрагментарно), завдяки чому вони міцніше проникають у довгострокову пам'ять і краще засвоюються: «Садок вишневий коло хати», «Заповіт» (Т. Шевченко), «Лісова пісня» (Леся Українка), «Лебеді материнства» (В. Симоненко) тощо. Причому перелік творів для заучування напам'ять є як чітко регламентованим, так і припускає значну варіативність у виборі, де право на вибір належить і самим учням. Істотну частину складають тексти, що можна віднести до жанру пісень літературного походження, які набули неабиякої популярності і добре відомі будь-якому представникові української лінгвospільноти: «Два кольори» (Д. Павличко), «Пісня про рушник» (А. Малишко), «Ніч яка, господи! Місячна, зоряна ...!» (М. Старицький), «Рече та стогне Дніпр широкий» (Т. Шевченко), «Ще не вмерла Україна» (П. Чубинський і М. Вербицький). Водночас, підходячи до розв'язання поставлених завдань з боку шкільної освіти, необхідно визнати, що на сучасному етапі реформування освітньої галузі, висновки, які ми одержали внаслідок обсте-

ження шкільних підручників з літератури, мають лише відносну методичну цінність. Зміни, що відбуваються сьогодні у суспільній свідомості, неминуче торкнулися і системи шкільної мовно-літературної освіти, внаслідок чого маємо цілий ряд програм з «Української літератури», які різняться не тільки терміном вивчення (5-11 чи 5-12 класи), що відображає освітні потреби основної середньої і повної середньої загальноосвітньої школи, але й різним профілем навчання, зокрема йдеться про навчальні заклади нового типу з широкою гуманітарною орієнтацією. За таких умов губиться можливість опори на єдиний, чітко окреслений каталог хрестоматійних текстів, що є орієнтиром для визначення корпусу національно-прецедентних текстів. Доводиться говорити про середньостатистичний (що здатний варіюватися) перелік означених текстів, які опинилися в «зоні перетину», яка відображає єдність думок упорядників чинних програм [3; 4; 6; 7]. Але і визначений таким чином інваріантний корпус національно-прецедентних текстів не гарантує його всезагальності, оскільки вчителів, згідно з програмою, надається право переносити окремі твори з розділів для обов'язкового вивчення у розділи для читання і обговорення, замінювати твори сучасної літератури, рекомендовані для обов'язкового вивчення, іншими (наприклад, літературою української діаспори), вибраними на власний розсуд.

II. Інтертекстуальні зв'язки або метатекстуальний критерій.

Інтертекстуальний аспект уже висувався (але не означався цим терміном) методикою викладання рідної мови як необхідний компонент вивчення творів художньої літератури (праці Ю.М. Караулова). Незаперечною тезою сучасного філологічного аналізу тексту є думка про те, що будь-який текст створюється у вигляді «цитатної мозаїки», прямих або опосередкованих посилань на раніше створені, чужі тексти. Уведення інтертекстуального аспекту в систему роботи з національно-прецедентним текстом повинно бути підпорядковано проблемі впізнавання ключових концептів означеного тексту або його символу в «цитованому» тексті, а також відстеженню інтертекстуальних зв'язків, наявних у самому національно-прецедентному тексті. Лінгводидактична реалізація інтертекстуального аспекту може здійснюватися у вигляді відповідних коментарів до окремих цитат, ремінісценцій, алюзій, натяків у використанні імен головних персонажів, автора твору, що прояснюють моменти появи «чужого тексту», а також шляхом залучення додаткових текстів (або уривків із них), побудованих за принципом «текст у тексті», і системи текстових завдань до них. Наприклад, прологом до «Чорнобильської Мадонни» І. Драча є рядки з Шевченківської поеми «Марія»: «*Все упованіє моє На тебе, мій пресвітлий раю, На милосердіє твоє, Все упованіє моє На тебе, мати, возлагаю, Свята сила всіх святих, Пренепорочная, благая!*»; ремінісценція у вірші П. Воронька «*Я той, хто греблі рвав, Я не сидів у скалі ...*» побудована на рядках із поеми «Лісова пісня» Лесі Українки; прикладом натяку (різновиду ремінісценції) є рядки з віршу Є. Маланюка «Сучасники»: «*Говорили могили, співали козацькі вітри*», де відлунне зображене П. Тичиною у «Золотому гомоні»; «*і над плугом схилився до праці*» – натяк на збірку «Плуг»; «*О, ти знав, що тоді не сонети й октави, о ні! – Жорстко-ярим залізом ти пік одоробло північне ...*» – натяк на збірку «Замість сонетів і октав» П. Тичини.

III. Реінтерпретованість або художня іррадіація (за Є.М. Верещагінім і В.Г. Костомаровим).

Національно-прецедентні тексти характеризуються значним лінгвокультурологічним потенціалом, а отже, не обмежуються існуванням у тому виді мистецтва, в якому з'явилися, а згодом поширюються на всю естетико-художню спадщину української нації, відтворюючись в інших видах мистецтва (театральні вистави, драматичні й оперні спектаклі, художні, документальні та мультиплікаційні фільми, витвори живопису (в т.ч. книжні ілюстрації і репродукції з картин)). Проілюструємо на прикладах. Постановка балету С. Сергеева і В. Вронського «Лісова пісня» (Леся Українка); опера «Назар Стодоля» (Т. Шевченко); театральні вистави М. Лисенка «Енеїда» (І. Котляревський), «Мартин Боруля» (І. Карпенко-Карий); Б. Струтинського «Зачарована Десна» (О. Довженко), П. Ільченка «Кайдашева сім'я» (І. Нечуй-Левицький); фільми-екранізації «Наталка Полтавка» (1963), «Москаль-чарівник» (1995), «Записки кирпатого Мефістофеля» (1994), «Тіні забутих предків» (1964), телеверсія «Украдене щастя» (2004), «Сад Гетсиманський» (1993); мультиплікаційні фільми «Енеїда», «Котигорошко», «Лис Микита» тощо.

IV. Відтворюваність у ЗМІ та лексикографічних джерелах.

Хрестоматійні тексти, що входять до обов'язкового програмного мінімуму, є переважно «закритим переліком». Водночас постійні зміни в житті суспільства роблять цю межу досить умовною, адже окремі національні цінності згодом застарівають, переходять у розряд культурної спадщини народу, інші ж, навпаки, повертаються і стають актуальними. Однак на різних етапах розвитку лінгвоспільноти, особливо її масової культури, ядро (інваріант) фонових знань носіїв української мови залишається фактично незмінним, а тільки поповнюється новою інформацією. Тому важливим показником актуальності того чи іншого національно-прецедентного тексту виступає апелювання до нього в сучасній публіцистиці та мас-медійній культурі, надаючи останнім виразного національного колориту і художньої виразності. Власне, фонові знання складають основу літературних аналогій, алегорій, підтексту, пародій, уявних алогізмів, натяків, різного роду паралелей, локального колориту, а отже, історико-філологічної прив'язки самого тексту, наприклад, «*Конотопську відьму*» Вітренко визнано найнемоднішою» (газета «Ринок. biz», 05.07.2007), «Ющенко побув трохи каменярем, а Єхануров шофером» (газета «Forpost», 04.08.2008). Причому назва твору → ім'я автора → ім'я персонажа → пряма цитата → структурно-семантично трансформована цитата → ремінісценція → алюзія – це головні репрезентанти, які умовно в такому ж порядку можна розглядати за шкалою легкості / складності вияву концепту національно-прецедентного тексту в ЗМІ. Щодо відтворюваності в лексикографічних джерелах (тлумачні, лінгвокраїнознавчі словники, збірники крилатих висловів, афоризмів і цитат з українського письменства), то маємо змогу переконатися, що і дотепер символи національно-прецедентних текстів міцно закріпилися в культурно-мовному просторі української нації.

V. Аксіологічність (або ціннісно-естетична вартість художнього твору).

Відомо, що оцінювання об'єктивної дійсності є, здебільшого, культурно зумовленим, що сприяє і каталогізації національно-прецедентних текстів за критерієм їх ціннісної значущості для представників українського етносу. Адже те, що для однієї етнокультури є «зразковою моделлю», може бути позбавленим такого розуміння в іншій, а текст, який набув статусу високохудожнього в українській лінгвокультурній спільноті, може позбутися цього

статусу в іншій. Крім того, аксіологічний зміст художнього тексту почасти зумовлений унікальним досвідом кожної окремої людини, з чого випливає, що у процесі читання постійно відбувається відновлення нових смислів, які часом не збігаються навіть у людей, які спілкуються однією мовою, пройшли соціалізацію в одній культурі.

Запропоновані критерії відбору каталогу національно-прецедентних текстів, на нашу думку, вповні охоплюють необхідні параметри національно-текстової концептосфери дискурсу майбутніх словесників. Виходячи зі сформульованого нами розуміння національно-прецедентного тексту і визначення його основних ознак, нижче пропонуємо каталог необхідного текстового мінімуму для обов'язкового вивчення у ВЗО філологічного профілю. Додамо лише, що означений перелік є відкритим списком і може варіюватися відповідно до розробленої тематико-культурної класифікації, яка, приміром, окрім текстів української класичної літератури, історико-філософської і політичної публіцистики, жанрів усної народної творчості (казки, паремії, пісенний фольклор), може охопити і сучасну постмодерністичну літературу та твори української діаспори.

Іван Котляревський. «Енеїда», «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник». *Григорій Квітка-Основ'яненко.* «Конотопська відьма», «Шельменко-денщик», «Сватання на Гончарівці». *Павло Чубинський, Михайло Вербицький.* «Ще не вмерла Україна». *Тарас Шевченко.* «Заповіт», «Наймичка», «Лілея», «Гайдамаки», «Катерина», «Назар Стодоля», «Садок вишневий коло хати», «Реве та стогне Дніпр широкий». *Іван Нечуй-Левицький.* «Кайдашева сім'я», «Микола Джеря». *Панас Мирний (П. Рудченко).* «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «Повія». *Михайло Старицький.* «Ніч яка, господи! Місячна, зоряна...», «За двома зайцями», «Не судилось». *Марко Кропивницький.* «Гли-тай, або ж Павук». *Іван Карпенко-Карий.* «Хазяїн», «Сава Чалий», «Мартин Боруля», «Сто тисяч». *Пантелеймон Куліш.* «Чорна рада». *Іван Франко.* «Захар Беркут», «Мойсей», «Для домашнього вогнища», «Украдене щастя», «Борислав сміється», «До світла!», «Перехресні стежки», «Основи суспільності». *Михайло Коцюбинський.* «Тіні забутих предків». *Василь Стефаник.* «Камінний хрест». *Ольга Кобилянська.* «Царівна». *Леся Українка.* «Лісова пісня». *Володимир Винниченко.* «Записки кирпатого Мефістофеля». *Микола Хвильовий.* «Вальдшнепи». *Микола Куліш.* «Мина Мазайло», «Народний Малахій». *Юрій Яновський.* «Вершники». *Олександр Довженко.* «Зачарована Десна», «Україна в огні», «Щоденник». *Андрій Малишко.* «Пісня про рушник». *Олесь Гончар.* «Залізний острів» (із роману «Тронка»), «Собор», «Таврія». *Павло Загребельний.* «Роксолана». *Дмитро Павличко.* «Два кольори». *Ліна Костенко.* «Берестечко», «Маруся Чурай». *Василь Симоненко.* «Лебеді материнства». *Григор Тютюнник.* «Вир». *Василь Земляк.* «Лебедина зграя». *Іван Багряний.* «Сад Гетсиманський», «Тигролови». *Юрій Андрухович.* «Московіада». *Ірен Роздобудько.* «Гудзик».

Викладені нами положення дають підстави для формулювання таких основних висновків: оскільки професійний інтерес майбутнього словесника, на протипагу іншій студентській аудиторії, повинен бути зосередженим і на мовних засобах утілення культурологічної інформації, у цьому сенсі можемо говорити про те, що саме національно-прецедентний текст як лінгводидактичний феномен є найкращою формою репрезентації самотності українства як певної національної лінгвокультурної спільноти; попри те,

що шкільна програма формує істотну, якщо не основну, частину корпусу національно-прецедентних текстів, знання випускників шкіл і студентів-філологів почасти мають декларативний характер; оволодіння національно-текстовою концептосферою, що репрезентує артефакти української етнокультури, відбувається на часі становлення філологічної мовної особистості у вищих закладах освіти, де, власне, і закладаються підвалини загальнофілологічної і культурної грамотності.

У перспективі плануємо розробити культурно-тематичну класифікацію щодо корпусу національно-прецедентних текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.

2. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц в коммуникации / В.В. Красных, Д.Б. Гудков, И.А.Захаренко [та ін.] // Вестник Московского университета. – Серия 9. Филология. – 1997. – № 3. – С. 62-75.

3. Семенюк Г. Ф. Українська література. 10-11 класи : навчальна програма для середньої загальноосвітньої школи з гуманітарним профілем / Г. Ф. Семенюк, В. І. Цимбалюк // Книга вчителя української мови та літератури. – Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – С. 191 – 267.

4. Семенюк Г. Ф. Українська література. 10-11 класи : навчальна програма для середньої загальноосвітньої школи природничо-математичного профілю / Г. Ф. Семенюк, В. І. Цимбалюк // Книга вчителя української мови та літератури. – Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – С. 268 – 310.

5. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г.Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 128 с.

6. Українська література : 5-11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською і російською мовами навчання / [укладачі Р. В. Мовчан, Н. В. Левчик, О. А. Камінчук, М. П. Бондар, М. М. Сулима, В. І. Сулима; керівник авторського колективу М. Г. Жулинський]. – К. : Генеза, 2002. – 136 с.

7. Українська література : 5-11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською і російською мовами навчання / [укладачі О. М. Бандура, Н. Й. Волошина]. – К. : Шкільний світ, 2002. – 86 с.

ЖАННА ГОРИНА

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НАЦИОНАЛЬНО-ТЕКСТОВОЙ КОНЦЕПТОСФЕРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ-СЛОВЕСНИКОВ

Рассмотрены главные составляющие текстовой концептосферы студентов-филологов, представленные в виде «национально-прецедентных текстов»; обозначены и упорядочены критерии отбора национально-прецедентных текстов.

Ключевые слова: студенты-филологи, национально-прецедентный текст, текстовая концептосфера, критерии отбора.

ZHANNA GORINA

METHODICAL FOUNDATION OF NATIONAL TEXTUAL COGNITIVE BASE OF FUTURE TEACHERS-PHILOLOGISTS

The main units of textual cognitive base of the students-philologists which are represented by national precedent text are studied; the criteria of selection of national precedent text is offered and organised.

Keywords: students-philologists, national precedent text, textual cognitive base, criteria of selection.

Одержано 27.04.2010, рекомендовано до друку 12.05.2010.